
El matrimoni com a via d'integració dels lliberts a la Barcelona del segle xv

Antoni Albacete i Gascón*

Resum

La societat medieval s'estructurava en un conjunt funcional d'unitats diverses: laborals, familiars, religioses. Pel que feia a la seva integració en aquestes esferes, els lliberts no foren una excepció. De fet, per als integrants d'aquest col·lectiu, a causa del seu caràcter extern a la comunitat tot i que fes molts anys que visquessin a la ciutat, fou de gran importància introduir-se en aquestes unitats com a via d'integració social un cop esdevenien persones lliures. Aquesta comunicació se centra en el matrimoni com l'element utilitzat pels antics esclaus com a forma d'alliberament personal i d'integració social a la Barcelona del segle xv. Després d'una breu introducció sobre l'esclavitud a Barcelona i les formes d'alliberament dels esclaus durant els segles baixmedievals, analitzem el rol dels propietaris en les opcions de matrimoni dels seus esclaus, tant en el moment d'alliberar-los com un cop aquests ja eren lliures de ple dret; aspectes propis del col·lectiu estudiat, com la seva procedència geogràfica; i la condició social i també l'origen geogràfic dels cònjuges lliures de natura. Igualment, fem referència a la qüestió del dot i l'escreix. Les fonts documentals utilitzades primordialment han estat les notaries: en elles hi trobem una riquesa excepcional d'informacions sobre el dia a dia dels lliberts: les compravendes per matrimoni, els instruments referents al mateix matrimoni entre lliberts o d'aquests amb lliures de natura, i els seus testaments, entre d'altres tipologies documentals.

Resumen

La societat medieval s'estructurava en un conjunt funcional d'unitats diverses: laborals, familiars, religioses. Pel que feia a la seva integració en aquestes esferes, els lliberts no foren una excepció. De fet, per als integrants d'aquest col·lectiu, a causa del seu caràcter extern a la comunitat tot i que fes molts anys que visquessin a la ciutat, fou de gran importància introduir-se en aquestes unitats com a via d'integració social un cop esdevenien persones lliures. Aquesta comunicació se centra en el matrimoni com l'element utilitzat pels antics esclaus com a forma d'alliberament personal i d'integració social a la Barcelona del segle xv. Després d'una breu introducció sobre l'esclavitud a Barcelona i les formes d'alliberament dels esclaus durant els segles baixmedievals, analitzem el rol dels propietaris en les opcions de matrimoni dels seus esclaus, tant en el moment d'alliberar-los com un cop aquests ja eren lliures de ple dret; aspectes propis del col·lectiu estudiat, com la seva procedència geogràfica; i la condició social i també l'origen geogràfic dels cònjuges lliures de natura. Igualment, fem referència a la qüestió del dot i l'escreix. Les fonts documentals utilitzades primordialment han estat les notaries: en elles hi trobem una riquesa excepcional d'informacions sobre el dia a dia dels lliberts: les compravendes per matrimo-

* Arxiver municipal de Calafell i historiador.

ni, els instruments referents al mateix matrimoni entre lliberts o d'aquests amb lliures de natura, i els seus testaments, entre d'altres tipologies documentals.

En el present estudi intentaré mostrar com el matrimoni fou una de les formes d'integració dels lliberts i les llibertes a la societat barcelonina. El període cronològic triat per desenvolupar el present treball és el segle xv. El treball està dividit en tres grans apartats: en primer lloc, una breu introducció sobre el fenomen de l'esclavitud a Barcelona, sobre com el mercat barceloní d'esclaus estava totalment inserit en les xarxes comercials de la ciutat amb la resta de mercats de la Mediterrània; a continuació, també de forma breu, es tracten les diverses formes d'accés a la llibertat utilitzades pels esclaus; en tercer lloc, s'entra en la matèria específica d'aquesta comunicació: els diversos aspectes del matrimoni d'aquest col·lectiu

L'esclavitud a Barcelona

El mercat barceloní d'esclaus als segles medievals es nodrí de tres processos històrics: l'expansió territorial dels regnes cristians de la Península Ibèrica, l'expansió politicocomercial italiana i catalana per la Mediterrània oriental¹ i les expedicions portugueses al llarg de les costes africanes.²

Barcelona fou un centre de primera importància tant pel fa al "consum"³ com per la seva funció redistribuidora d'esclaus i esclaves cap a altres territoris amb els quals la ciutat estava connectada comercialment, fins i tot amb territoris islàmics.⁴

Catalunya exercia un important paper com a redistribuidora –tant a l'àmbit de la Mediterrània com de l'Atlàntic– dels esclaus que hi arribaven, amb Barcelona com a gran centre de redistribució.⁵ La ciutat també exercia aquest mateix paper per al Principat. Des de Barcelona s'enviaven esclaus i esclaves cap a diverses poblacions catalanes, és per això que la seva presència a Catalunya era nombrosa i estesa arreu del territori, tot i que de forma desigual. Al llarg de tota l'Edat Mitjana, el major

1. Sobre el paper desenvolupat per la Companyia Catalana a l'orient mediterrani en el comerç d'esclaus vegeu Jacques HEERS, *Esclavos y sirvientes en las sociedades mediterráneas durante la Edad Media*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1989, pàg. 70-71; i Daniel DURAN i DUELT, «La Companyia Catalana i el comerç d'esclaus abans de l'assentament als ducats d'Atenes i Neopàtria», dins *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat Mitjana. Actes del Col·loqui internacional celebrat a Barcelona del 27 al 29 de maig de 1999*, Barcelona, CSIC (Institució Milà i Fontanals), 2000, pàg. 557-572.
2. Antoni FURIÓ, «Esclaus i assalariats. La funció econòmica de l'esclavitud en la Península Ibèrica a la Baixa Edat Mitjana», dins *De l'esclavitud a la llibertat...*, pàg. 23.
3. La important presència d'esclaus i esclaves a Barcelona durant els segles baixmedievals es pot veure a Josep HERNANDO I DELGADO, *Els esclaus islàmics a Barcelona: blancs, negres, llors i turcs. De l'esclavitud a la llibertat (s. XIV)*, Barcelona, CSIC (Institució Milà i Fontanals), 2003; i a Roser SALICRÚ i LLUCH, *Esclaus i propietaris d'esclaus a la Catalunya del segle xv. L'assegurança contra fugues*, Barcelona, CSIC (Institució Milà i Fontanals), 1998.
4. Mercaders catalans compraven esclaus a Gènova per exportar-los a terres musulmanes, fet que va comportar que en diversos instruments de notaris genovesos de compravenda d'esclaus es trobi una clàusula que prohibia explícitament revendre l'esclau a cap mercader català o bé portar l'esclau a cap dels territoris de la Corona catalano-aragonesa (Heers, *Esclavos y sirvientes...*, pàg. 100-101).
5. Francisco Javier MARZAL PALACIOS, «La esclavitud en Valencia durante la Baja Edad Media (1375-1425)», València, Universitat de València, Departament d'Història Medieval, 2006, pàg. 206 [tesi doctoral en línia consultada el 24-IV-2009].

nombre el trobem a Barcelona i la seva vegueria.⁶ Cronològicament, el volum d'esclaus distribuïts pel territori de Catalunya arribà a cotes significatives a mitjan segle xiv, amb el seu punt culminant a les primeres dècades del segle xv.⁷ Però serà cap a mitjan aquest segle quan s'iniciï la tendència a la concentració de la població esclava a les grans ciutats, especialment a Barcelona.⁸

L'arribada d'esclaus procedents de les accions de cors s'incrementà de forma paral·lela al desenvolupament del tràfic d'esclaus. A mesura que es desenvolupava el comerç, hi havia més pirates que s'apropriaven de les mercaderies transportades, així com aventurers que feien ràtzies a les costes.⁹ Tot i això, el volum principal dels esclaus que arribaven a Barcelona ho feia a través de les xarxes comercials de la ciutat.¹⁰

Les zones on els catalans adquirien els seus esclaus eren: l'Egeu (des de Constantinoble, al nord, fins a Creta i Rodes, al sud), la zona italiana (formada per la república de Gènova, el regne de Nàpols, la república de Venècia i el regne de Sicília), la costa dàlmata i les costes occitanoprovençals. Destaquen Gènova i Sicília com els grans proveïdors d'esclaus d'aquest àmbit; per contra, Venècia fou el centre que n'aportà menys. A les terres de la costa dàlmata, els catalans hi anaren només com a compradors, mentre que a la zona occitanoprovençal era lloc de compra i venda.¹¹ També cal tenir present el comerç d'esclaus amb els altres territoris mediterranis de la Corona: el regne de València i el de Mallorca, un tràfic que s'inscrivía en el context d'unes relacions comercials molt més àmplies.¹²

Cap als anys centrals de la segona meitat del segle xv, dues de les principals línies del comerç a la Mediterrània entraren en decadència: la que tenia per origen les costes del nord i d'orient de la mar Negra i la que el tenia a Munt de Barques.¹³ Aquesta situació provocà l'entrada creixent d'esclaus procedents del comerç portuguès a la costa atlàntica del continent africà. Aquests esclaus provindrien tant de Portugal mateix com del regne de València o d'Andalusia, en el regne de Castella.¹⁴

Les formes d'accés a la llibertat

Les vies d'accés a la llibertat que els esclaus i les esclaves de Barcelona utilitzaven es poden dividir en tres tipus: de forma pactada entre el propietari i l'esclau, no pac-

6. Per veure la distribució dels esclaus pel territori del Principat cal veure els diversos quadres on es consignen el lloc de residència dels propietaris d'esclaus en els següents estudis. Per al segle xiv: HERNANDO, *Els esclaus islàmics...*, pàg. 100-103; tot i que aquest estudi se centri únicament en la població esclava d'origen islàmic, creiem que és igualment vàlid per a copsar la distribució d'esclaus d'altres col·lectius. Per al segle xv: SALICRÚ, *Esclaus i propietaris...*, pàg. 74-80, 108, 119, 149-154, 165-175, 209-211.
7. MARZAL, «La esclavitud en València...», pàg. 210.
8. MARZAL, «La esclavitud en València...», pàg. 211.
9. HERNANDO, *Els esclaus islàmics...*, pàg. 65.
10. HEERS, *Esclavos y sirvientes...*, pàg. 63. Carme BATLLE I GALLART, *L'expansió baixmedieval (segles XIII-XV)*, dins *Història de Catalunya* (dir. Pierre Vilar), vol. 3, Barcelona, Edicions 62, 1999, pàg. 440. MARZAL, «La esclavitud en València...», pàg. 200.
11. MARZAL, «La esclavitud en València...», pàg. 202.
12. MARZAL, «La esclavitud en València...», pàg. 203-204. Una font molt important per conèixer les xarxes comercials de Barcelona són les comandes marítimes.
13. Amb el nom de Mont de Barques o Munt de Barques s'identificava a Catalunya la regió històrica de Cirenaica, anomenada Barca. Aquest era el punt d'arribada a la Mediterrània de les rutes de caravanes des del Sudan, i era lloc de tràfic d'esclaus negres, un dels objectes del comerç de les caravanes.
14. MARZAL, «La esclavitud en València...», pàg. 204-205.

tada entre ambdues parts (fugida de l'esclau) i una modalitat que podríem anomenar “mixta”, aplicable només a esclaus d'origen cristià de l'Europa oriental i Pròxim Orient, que consistí en la intervenció d'un sector de l'Església i de la Corona per al seu alliberament.¹⁵

Les vies d'accés a la llibertat pactades entre els propietaris i els esclaus eren diverses: el sistema de la talla, el servei temporal, la llibertat concedida per testament, la venda *ad tempus*, la llibertat condicionada a l'ensenyament o a l'aprenentatge d'un ofici, la llibertat per paternitat, la concessió de la llibertat amb alguna limitació, la concessió de la llibertat sense cap condició i la venda d'esclava per al matrimoni.¹⁶ Aquesta última via d'alliberament –el matrimoni com a via de la llibertat a partir de la compra prèvia de l'esclava per part del futur marit– és l'aspecte més remarcat en aquesta comunicació.

La fuga adquirí grans proporcions a Catalunya degut a la situació geogràfica del país. D'una banda, la proximitat a terres islàmiques, tant per via terrestre com marítima, i amb importants comunitats mudèjars a la vall de l'Ebre i al País Valencià; de l'altra, la proximitat amb la ciutat de Tolosa de Llenguadoc, on l'esclavitud no estava reconeguda i els esclaus que hi arribaven esdevenien lliures *de facto*.¹⁷ La magnitud d'aquest fenomen, tot un problema per als propietaris, portà a adoptar mesures per part de les institucions a instància d'aquells. El Consell de Barcelona promulgà tota una sèrie d'ordinacions encaminades a minimitzar el risc de fuga dels esclaus, ja fos amb la prohibició que els esclaus circulessin de nit per la ciutat¹⁸ o sortissin dels seus límits sense el permís exprés dels seus propietaris,¹⁹ ja fos prohibint que quedessin barques a la platja de Barcelona sense lligar i amb els aparells a bord. Malgrat les mesures adoptades, no hi hagué una disminució de les fugues, per la qual cosa, la Diputació del General, que partia d'experiències locals prèvies del segle XIV a Perpinyà i a la mateixa Barcelona, va crear la Guarda d'esclaus de la Diputació del General.²⁰

Designo com a via “mixta” la que només afectà als esclaus cristians de l'Europa oriental i del Pròxim Orient perquè ni fou iniciativa dels propietaris ni els esclaus fugiren. Aquest “moviment” d'emancipació fou encapçalat per alguns bisbes de Barcelona i ben aviat continuat i impulsat per la mateixa Corona. Aquest corrent l'hem de situar en els darrers quaranta anys del segle XIV i els primers quaranta del segle XV, amb una important arribada d'esclaus orientals a terres de la Corona cata-

15. Antoni ALBACETE I GASCÓN, «Les formes d'alliberament pactat a la Barcelona del segle XV (1440-1462)», treball inèdit de 2n. Curs de Doctorat (curs 2007-2008, director: Dr. Ignasi Baiges i Jardí), Barcelona, Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Departament d'Història Medieval i Paleografia i Diplomàtica, 2008.
16. Antoni ALBACETE I GASCÓN, «Les formes d'accés pactat a la llibertat entre esclaus i propietaris a la Barcelona del segle XV», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* [La Catalunya diversa. VI Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Actes, en premsa].
17. Per conèixer aquest fenomen, vegeu: Roser SALICRÚ I LLUCH, «Entre el reclam de les terres islàmiques i l'escapada septentrional: la institucionalització de la por a les fugues d'esclaus a la Catalunya tardomedieval», dins *De l'esclavitud a la llibertat...*, pàg. 87-134.
18. *AHCB* (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), 1B-I, *Llibre del Consell*, 16, f. 38v (6-XI-1343), citada per Josefina MUTGÉ I VIVES, «Les ordinacions del municipi de Barcelona sobre els esclaus», dins *De l'esclavitud a la llibertat...*, pàg. 247; transcrita per Francisca ROCA SOLÀ, «La regulació de la vida ciutadana per el municipi de Barcelona (1300-1350)», tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Departament d'Història Medieval i Paleografia i Diplomàtica, 1975, pàg. 477-478.
19. *AHCB*, 1B-I, *Llibre del Consell*, 16, f. 38r (6-XI-1343), citada per MUTGÉ, «Les ordinacions del...», pàg. 248; transcrita per ROCA, «La regulació de...», pàg. 477-478.
20. SALICRÚ, «Entre el reclam...», pàg. 92 i 122-134. Per conèixer la Guarda d'esclaus de la Diputació del General i la seva implantació arreu del territori vegeu també aquesta mateixa obra.

lanoaragonesa: russos, caucàsics, tàrtars, turcs, armenis, grecs, albanesos, bosnians i búlgars. Per diverses raons, des de l'Occident catòlic es considerava aquests pobles com heretges, tot i ser cristians: els grecs ortodoxos, pel seu enfrontament secular amb el papat; els bosnians i els búlgars perquè sovint pertanyien a la secta dels patarins o eren adeptes al bogomilisme, respectivament, ambdues fes condemnades com heretgia per l'Església romana; i els cristians orientals per les seves tradicions. Tot i això, altres pobles sense cap "contaminació" herètica ni cismàtica, com era el cas dels albanesos, de confessió catòlica, també eren esclavitzats. Sovint les guerres justificaven la reducció de cristians a servitud. Més d'una vegada, la Santa Seu equiparà els rebels a la seva autoritat als infidels, situació que comportava poder reduir-los a captivitat.²¹

El matrimoni com element d'integració

Les societats d'època medieval s'estructuraven en unitats diverses on els individus s'hi encaixaven per formar-ne part. Juntament amb el matrimoni, que implicava la formació d'una família, trobem l'àmbit laboral, amb els gremis, o l'àmbit espiritual, amb les confraries, relacionades amb els oficis o amb una finalitat d'assistència més general.²²

Per als esclaus i les esclaves alliberats, el matrimoni era una de les vies per integrar-se a la societat i seguir les pautes de comportament social de la resta de la població. Per a algunes esclaves, el matrimoni significà el punt de partida d'una nova vida, com a persona lliure, perquè aconseguien la seva llibertat precisament contraient matrimoni. Com he dit, aquesta forma d'accés a la llibertat consistia en la compra de l'esclava per part del futur marit, amb l'objectiu d'alliberar-la per contraure-hi matrimoni. Els futurs marits tant podien ser lliures de natura com lliberts, i les futures mullers sempre eren les esclaves.²³

EL ROL DELS PROPIETARIS EN LES OPCIONS DE MATRIMONI

Aquests tipus de contractes normalment no parlaven de compra. Sovint es deia que l'amo alliberava l'esclava com una gràcia personal. Però en molts casos, tot seguit, figurava una quantitat monetària que el futur marit havia de pagar en concepte d'indemnització.²⁴ És el cas de Pere Aymar, porter del rei i la reina, que el 6 de juny de 1448 reconeixia que havia alliberat la seva esclava Antònia (tot i que només havia passat un any i un mes, aproximadament, des que l'havia comprat per un període de sis anys) perquè es casés amb Joan Andreu Bernat, tragner d'ofici.²⁵ Per

21. M. Teresa FERRER I MALLOL, «Esclaus i lliberts orientals a Barcelona: segles XIV i XV», dins *De l'esclavitud a la llibertat...*, pàg. 171. HEERS, *Esclavos y sirvientes...*, pàg. 67-70.

22. Antoni ALBACETE I GASCÓN, «Les Confraries de lliberts negres a la Corona Catalano-Aragonesa», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 30 (2009), (en premsa).

23. ALBACETE, «Les formes d'accés...».

24. ALBACETE, «Les formes d'accés...».

25. En aquest document es diu que Pere Aymar va comprar l'esclava Antònia a Agneta, vídua d'Antoni de Vilatorra, per un període de sis anys, tal com consta en el instrument notarial amb data d'1 de maig de 1447 en poder del notari de Barcelona Nicolau de Mediona. A l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona no es conserva cap manual ni cap llibre d'aquest notari amb aquesta cronologia; per tant, no podem saber si passats aquest sis anys Antònia havia d'esdevenir lliure a través de la forma de venda *ad tempus* (Vegeu ALBACETE, «Les formes d'accés...»).

alliberar-la abans del dit període establert en la seva compra havia de rebre la quantitat de 18 lliures. Seguidament, trobem un segon instrument en el que Joan Andreu Bernat i Antònia, la seva futura muller, feien un debitori a Pere Aymar per les 9 lliures que faltaven per pagar de les 18 que es pactaren per l'alliberament de la dona. Joan Andreu i Antònia prometeren fer el pagament a Pere Aymar en dos terminis.²⁶ Un altre cas és el de Joana, cristiana de la cintura,²⁷ que també fou alliberada (quan encara li quedaven dos anys com a esclava del mercader Guillem Mancofa) per poder casar-se amb el també cristià de la cintura Joan de Súrria.²⁸ En aquest cas no es diu que el propietari hagués de rebre cap compensació, tot i que molt probablement fou així.

Aquests alliberaments es feien expressament perquè l'esclava es casés; per tant, hi havia l'obligació de contraure matrimoni. En el document que el donzell Pere de Sarrià atorgà el 9 de setembre de 1419 es manumetia Caterina, neòfita d'origen sarraí, amb la condició que contragués matrimoni amb el bracer Pere Puig.²⁹ El mercader Antoni Traginer, propietari d'una esclava anomenada Marina, també li va prometre la llibertat si contreia matrimoni amb Joan Dames, manescal.³⁰ El dia 21 de juny de 1400, el mercader Miquel Llobet manumetia la seva esclava Maria, d'origen albanès; tot seguit, Maria signava el compromís matrimonial amb un llibert d'origen sarraí que havia estat esclau d'un barquer i havia pres el nom d'aquest, Bernat Maçanet. El nuvi, juntament amb un home d'origen turc, també llibert d'un barquer, es feien responsables del compliment del compromís de celebrar les espousalles i solemnitzar el casament a l'església abans de finals d'aquell mes de juny.³¹ En aquests casos citats, els propietaris (els mercaders Antoni Traginer i Miquel Llobet i el donzell Pere de Sarrià) eren tots ells membres importants de la societat del moment; per altra banda, els futurs marits de les esclaves eren gent humil: un bracer, un manescal i el llibert d'un barquer. Probablement, aquests casos d'alliberament serien una forma d'obtenir un últim benefici econòmic de l'esclava, després d'haver utilitzat la seva força de treball i haver-la pogut llogar a tercers. Alhora, potser també hi havia un guany espiritual, considerant una bona obra el fet d'alliberar a una esclava i col·locar-la en matrimoni.

Per últim, també trobem exemples d'alguns propietaris que mostraren certa preocupació pel futur dels seus esclaus, especialment en el moment de fer testament. En algun cas s'establí l'aprenentatge d'un ofici complementat amb l'aportació del dot en cas de matrimoni, com trobem a la clàusula del testament d'Elisenda, vídua del mercader de Barcelona Jaume Texander.³² També és el cas de Llúcia, muller d'Antoni de Gualbes, traginer de ribera, que havia estat esclava del difunt Antoni Ferrer, la qual, el 21 de febrer de 1458, va rebre de Bartomeu Ferrer, fill i hereu

26. *AHPB* (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona), Vicenç Bofill, *Tercium decimum manuale comune*, 1448-1450.

27. Cristians originaris del Pròxim Orient.

28. En el document notarial no es diu que el futur marit fos també un antic esclau, però és molt probable, perquè tenia el mateix origen que la seva futura muller. Sí que sabem que Joan era ciutadà de Barcelona i que era garbellador de blat (*AHPB*, Bernat Pi, *Manual*, 1413 (3-VI-1413)).

29. *AHPB*, Bernat Pi, *Manual*, 1419.

30. *AHPB*, Pere Bartomeu Valls, *Manual*, 1444-1451 (11-IV-1447).

31. *AHPB*, Tomàs Rossell, *Primus liber comunis*, 1400-1401, citat per Teresa VINYOLES i VIDAL, «Integració de les llibertes a la societat barcelonina baixmedieval», dins *De l'esclavitud a la llibertat...*, pàg. 598.

32. *AHPB*, Pere Pellisser, *Liber testamentorum*, 1395-1435, citat per Josep Maria MADURELL i MARIMON, «Los seguros de vida de esclavos en Barcelona (1453-1523). Documentos para su estudio», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 25 (1955), pàg. 128-130.

d'Antoni Ferrer, 25 lliures que el seu antic propietari li deixà com a llegat *in auxilium maritandi*.³³

EL CONTROL DEL MATRIMONI DELS ESCLAUS I LES ESCLAVES *IN STATU LIBERO*

Els contractes d'alforria més estesos i que podem considerar com a més habituals eren els del sistema de la talla i els de servei temporal. Especialment aquests últims, perquè, de fet, en moltes de les formes d'accés pactat a la llibertat trobem que l'esclau havia de treballar per un temps determinat per al seu propietari o per a terceres persones.³⁴ En aquests dos tipus de contractes s'estipulaven una sèrie de condicions que els esclaus *in statu libero*³⁵ havien de complir mentre estaven pagant la talla o realitzant el temps de servei pactat.³⁶

Una de les condicions imposades pel propietari era que l'esclau o l'esclava no podia contraure matrimoni sense el seu permís mentre es trobava en aquesta situació. Amb aquesta condició, el propietari intentava protegir els seus interessos, perquè considerava que, si l'esclau no havia de mantenir una família, li seria més fàcil pagar la talla o tenir una major disponibilitat per complir amb el temps de servei.³⁷

Tot i aquesta clàusula, en aquests contractes d'alforria hi havia esclaus en situació *in statu libero* que es casaven, cal suposar que amb permís del propietari.³⁸

MATRIMONI ESCLAU?

La documentació ens ha deixat exemples de matrimonis d'esclaus,³⁹ però creiem que aquests devien haver estat formalitzats abans del captiveri.⁴⁰ Ara bé, sí que trobem exemples que ens fan intuir que existien certes relacions de parella entre esclaus si els amos hi consentien. Seria el cas de Lluç, esclau d'origen tàrtar, comprat pel pintor Lluís Borrassà a les darrerries de 1392.⁴¹ El 23 de març de 1424, Lluís Borrassà i Antoni Gual, propietari de l'esclava Maria, també d'origen tàrtar, signa-

33. Antoni ALBACETE I GASCÓN, «Els lliberts a la Barcelona del segle xv», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XXVI (2008), pàg. 157.

34. El contracte d'alforria pel sistema de la talla estigué més estès durant el segle xiv i els primers anys del segle xv. A mesura que aquest tipus de via perdía importància en guanyava la del contracte d'alforria amb la condició de servei temporal (Vegeu ALBACETE, «Les formes d'accés...»).

35. Les fonts anomenen *in statu libero* els esclaus que estaven en procés de manumissió, un període de temps en el qual havien deixat d'ésser estrictament esclaus però encara no eren persones lliures amb els mateixos drets que la resta de la població.

36. ALBACETE, «Les formes d'accés...».

37. Pere Çanglada va fer contracte d'alforria al seu esclau Joan, d'origen sard. Una de les clàusules era que no podia prendre muller sense el seu permís (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1413-1414, 17-X-1413). L'esclau Basili, d'origen xarquè, propietat de Pere Riquer, hagué d'acceptar que durant els deu anys estipulats en el seu contracte d'alforria no podria prendre muller sense el permís de Pere (AHPB, Bernat Pi, *Manuale comune*, 1415-1416, 5-X-1415). Igualment Maria, xarquesa d'origen, que juntament amb la seva filla Joaneta iniciava el procés d'alliberament, tampoc podia contraure matrimoni sense el permís del seu amo, Guillem Coltell, al que havia de servir fins al dia de la mort d'aquest (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1419-1420, 26-VI-1420).

38. El 14 de gener de 1359, el Consell de la ciutat disposà que els esclaus *in statu libero* havien de residir forçosament «fora los murs nous de la ciutat de Barchinona e fora la riera qui passa devant lo portal de Santa Anna». Aquesta disposició fou modificada el 16 d'agost de 1359 per les queixes dels marits d'esclaves *in statu libero* (AHCB, 1B-I, *Llibre del Consell*, 19, f. 138v, citada per HERNANDO, *Els esclaus islàmics...*, pàg. 224).

39. Trobem referències a instruments de compravenda de grups familiars d'esclaus d'origen musulmà (HERNANDO, *Els esclaus islàmics...*, pàg. 62-65); o d'un matrimoni esclau, ambdós tàrtars (Joaquim MIRET I SANS, «La esclavitud en Catalunya en los últimos tiempos de la Edad Media», *Révue Hispanique*, 41 (1917), pàg. 20).

40. Vegeu, sobre aquest tema, Andres Eliseo DE MAÑARICUA, *El matrimonio de los esclavos: estudio histórico-jurídico hasta la fijación de la disciplina en el Derecho Canónico*, Roma, PUG, 1940.

41. AHPB, Bernat Nadal, *Quartus liber comunis*, 1392-1393, citat per Josep Maria MADURELL I MARIMON, «El pintor Lluís Borrassà. Su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona Barcelona*, VII (1949), pàg. 37.

ven un instrument de manumissió a favor d'Agnès, un nadó de tres dies, filla dels dos esclaus.⁴² Mesos més tard, el dia 27 d'octubre de 1424, se signava l'instrument de venda de l'esclava Maria, mare de la lliberta Agnès, per part d'Antoni Gual a Lluís Borrassà, passant així a conviure la parella d'esclaus sota el mateix sostre i amb el mateix propietari.⁴³ Lluc no esdevingué realment lliure fins la mort de Borrassà,⁴⁴ i a continuació va pactar la compra de l'esclava Maria amb Elionor Borrassà, filla i hereva del pintor, amb data de 20 d'agost de 1427.⁴⁵

CONDICIÓ SOCIAL DELS CÒNJUGES LLIURES DE NATURA

Jacques Heers es refereix als matrimonis entre homes lliures de natura i esclaves alliberades com «matrimonis, que per molt legítims que siguin, no generen cap tipus d'ascensió social. Les esclaves s'aparellen sovint amb homes dels ravals o dels pobles de la zona rural arribats a la ciutat per treballar en aquesta algun temps, a vegades són clients dels propietaris o, en qualsevol cas, es troben en situació de dependència respecte a aquests. I es tracta, per suposat, de gents modestes».⁴⁶ Aquest seria el cas del ciutadà de Barcelona Pere Esteve, pescador d'ofici, fill d'un pagès de Corbera d'Ebre. Pere es casà amb Agnès, que havia estat esclava de Joan Romeu.⁴⁷ O de Bartomeu Jovet, mestre de cases, fill de Pere Jovet i d'Elisenda, de la parròquia de Santa Oliva, al Penedès, que es va casar amb la lliberta Miquela, d'origen sard.⁴⁸ També trobem exemples de persones lliures de natura amb orígens més llunyans. Així, veiem com el prevere Bernat Guillem de Llevanera, beneficiat en la Seu de Barcelona, va alliberar la seva esclava Helena, xarquesa, perquè es casés amb Joan de Mayorga, un bracer habitant de Barcelona oriünd de la vila de Mayorga, al regne de Castella.⁴⁹

La condició social dels cònjuges lliures de natura que es casaven amb llibertes també era modesta, com la dels homes que les alliberaven per casar-s'hi. Cristina, que havia estat esclava d'Angelina, muller del mercader Felip Prestador, va contraure matrimoni amb Pere Brunet, tamborer d'ofici.⁵⁰ O el cas de la lliberta Helena, que es casà amb l'hortolà Alfons Garcia.⁵¹

Coneixem alguns casos de llibertes que es casen amb homes més o menys acomodats socialment. Per exemple, Anna, lliberta, que es casà amb un mercader de Flandes,⁵² o Joana, que es casà amb Jaume Serra, natural de Vic, mestre de gramàtica de les escoles majors de la ciutat.⁵³

Els casos de lliberts que es casen amb dones lliures de natura eren menys freqüents, però també en tenim algun exemple. Com el de Jordi, tàrtar, esclau de

42. *AHPB*, Joan de Pericolis, *Manuale decimum*, 1423-1425, citat per MADURELL, «El pintor Lluís...», pàg. 39.

43. *AHPB*, Joan de Pericolis, *Manuale decimum*, 1423-1425, citat per MADURELL, «El pintor Lluís...», pàg. 39.

44. MADURELL, «El pintor Lluís...», pàg. 39.

45. *AHPB*, Pere Roig, *Manual*, 1427-1427, citat per MADURELL, «El pintor Lluís...», pàg. 40.

46. HEERS, *Esclavos y sirvientes...*, pàg. 258-259 (la traducció és meva).

47. *AHPB*, Miquel Abella, *Manuale primum*, 1439-1446 (26-VI-1445).

48. *AHPB*, Marc Canyis, *Manuale*, 1427-1433 (22-XII-1427)

49. *AHPB*, Miquel Abella, *Manuale tertium*, 1449-1451 (8-VI-1449), citat a ALBACETE, *Les formes d'alliberament...*

50. *AHPB*, Bernat Pi, *Manual*, 1416 (26-II-1416).

51. *AHPB*, Pere Bartomeu Valls, *Manual*, 1444-1451 (1-VIII-1448), citat a ALBACETE, «Els lliberts a...», pàg. 183, doc. 49.

52. *AHCB*, Fons notarial, Sèrie IX, Capsa 16, Carpeta (1446-1459), citat per Fabianne PLAZOLLES GUILLEN, «Trajectorias sociales de los libertos musulmanes y negroafricanos en la Barcelona tardomedieval», dins *De l'esclavitud a la llibertat...*, pàg. 629.

53. *ADB* (Arxiu Diocesà de Barcelona), procés 670 (1433), citat per VINYOLES, «Integració de les...», pàg. 610.

Francesc Oliver; un cop lliure, després de pagar la talla, va continuar –com oficial d'un altre llibert– a l'obrador del seu antic propietari, i després de mort aquest, acabà casant-se amb la seva vídua.⁵⁴ Un altre cas és el de Jaume sa Olzina, agricultor, antic esclau del difunt Martí sa Olzina, que l'11 de febrer de 1449 reconeixia que havia rebut el dot de Maria, la seva futura muller, vídua de l'agricultor Pere Roger.⁵⁵ O el cas de Joan Sagarra, negre, antic esclau del cavaller Joan de Boixadors, que el 15 d'agost de 1452 reconeixia que havia rebut de Joana, filla dels difunts Pere Asbert Desplà, calderer, i de Caterina, diversos béns en concepte de dot.⁵⁶

ELS ORÍGENS DELS LLIBERTS I LES LLIBERTES

Els orígens dels lliberts i les llibertes que contreien matrimoni eren tan diversos com ho eren les vies d'aprovisionament d'esclaus de la ciutat de Barcelona.

La doctora Plazolles, que parteix de documentació on consten fiadors, ha establert les diverses solidaritats etnogeogràfiques:⁵⁷ esclaus del centre i est d'Europa amb grecs, armenis, circassians, búlgars, abccassos, russos i tàrtars; musulmans, orientals, occidentals blancs o llors amb sarraïns blancs, àrabs orientals, turcs, llors i negres musulmans; negres musulmans o animistes escassament amb musulmans blancs, llors o negres.

Sense excloure la possibilitat d'excepcions –que segur que n'hi havia– creiem que aquestes afinitats geogràfiques, i fins a cert punt religioses, també tenien un pes important a l'hora de formar el matrimoni. Així, trobem els casos d'Andreu, llibert d'origen rus, que va contreure matrimoni amb Cali, àlies Caterina, d'origen grec;⁵⁸ el de Joan de Súria i Joana, que eren ambdós cristians de la centura;⁵⁹ el de Marc, d'origen grec, de Constantinople, que es casà amb Joana, d'origen tàrtar;⁶⁰ el de Joan Dolcet i la seva esposa Helena, ambdós d'origen tàrtar;⁶¹ el cas d'un llibert turc que signava una carta dotal reconeixent un dot de 25 lliures a la seva muller, també lliberta d'origen turc;⁶² o bé el de Lluç i Maria, els esclaus propietat de Lluís Borrassà abans esmentats, que també compartien origen ètnic, ja que eren tàrtars.⁶³

ELS DOTS

Els dots que aportaven les llibertes normalment eren reduïts: de 12 lliures,⁶⁴ 16 lliures, 10 sous;⁶⁵ 20 lliures,⁶⁶ 25 lliures,⁶⁷ 40 lliures⁶⁸ o 50 lliures.⁶⁹ A més, poques vegades

54. ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), Batllia General, Processos, Béns Vagants, 1456-1-B, citat per PLAZOLLES, «Trayectorias sociales de...», pàg. 619.

55. ALBACETE, «Els lliberts a...», pàg. 184, doc. 52.

56. ALBACETE, «Els lliberts a...», pàg. 186, doc. 59.

57. PLAZOLLES, «Trayectorias sociales de...», pàg. 634-635.

58. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1420-1421 (25-IX-1420).

59. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1413 (3-VI-1413).

60. AHPB, Marc Canyís, *Manuale*, 1414-1422 (4-VII-1422).

61. FERRER, «Esclaus i lliberts...», pàg. 206.

62. FERRER, «Esclaus i lliberts...», pàg. 209.

63. MADURELL, «El pintor Lluís...», pàg. 39.

64. AHPB, Pere Bartomeu Valls, *Manual*, 1444-1451 (1-VIII-1448), citat per ALBACETE, «Els lliberts a...», pàg. 183, doc. 49).

65. AHPB, Miquel Abella, *Manuale tercium*, 1449-1451 (8-VI-1449).

66. AHPB, Marc Canyís, *Manuale*, 1427-1433 (22-XII-1427); AHPB, Antoni Brocard, *Manuale quinquagesimum tercium*, 1442-1443 (28-XII-1442); AHPB, Pere Bartomeu Valls, *Manual*, 1444-1451 (13-IV-1447).

67. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-1416 (26-II-1416).

68. AHPB, Miquel Abella, *Manuale primum*, 1439-1446 (26-VI-1445).

69. AHPB, Marc Canyís, *Manuale*, 1414-1422 (4-VI-1422); FERRER, «Esclaus i lliberts...», pàg. 209 i 210.

des rebien l'escreix o donació per núpcies que només es donava a les noies verges, entenent que les dones que havien estat esclaves no ho eren.⁷⁰ Tot i que en el cas ja citat de Joana, la futura esposa de Joan de Súria, sí va rebre del seu futur marit la donació propter nupcias, que juntament amb el dot, fou aportat per la futura muller a partir dels béns del seu futur marit; la quantitat era de 15 lliures.⁷¹

70. VINYOLES, «Integració de les...», pàg. 609.

71. *AHPB*, Bernat Pi, *Manual*, 1413-1413(3-VI-1413).